

MOLIYAVIY XO‘JALIK FAOLIYATINI NAZORAT QILISH VA TAFTISH O‘TKAZISHNING TASHKILIY ASOSLARI

Usmonov Shavkatjon Shukurovich

Jamoat xavfsizligi universiteti “Iqtisodiy xavfsizlik” kafedrası magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7352515>

Annontatsiya. Maqolada mamlakat korxonalarining xo‘jalik faoliyatini nazorat qilish va o‘kazishining nazariy va huquqiy asoslari haqida yozilgan. Shu bilan birga davlat moliyaviy nazoratining nazariy va huquqiy asoslari, moliyaviy nazoratning tushunchalari va mohiyati, uning mazmuni va turlari bo‘yicha moliyaviy huquq sohasidagi olimlarning qarashlari o‘rganildi. O‘rganib va ko‘rib chiqilgan nazariy qarashlar va tavsiyalar moliya sohasidagi olimlar va amaliyotchilar uchun qiziqarli va foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: davlat moliyaviy nazorat, moliyaviy nazorat, davlat moliyaviy nazoratining mazmuni, moliyaviy nazoratning mohiyati, moliyaviy nazoratni tasniflash, nazorat belgilari, nazorat turlari.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ НАДЗОРА И ПРОВЕРКИ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье описаны теоретико-правовые основы контроля и управления хозяйственной деятельностью предприятий страны. При этом были изучены теоретико-правовые основы государственного финансового контроля, понятия и сущность финансового контроля, взгляды ученых-финансистов на его содержание и виды. Теоретические перспективы и рекомендации, изученные и обсужденные, могут быть интересны и полезны для финансовых ученых и практиков.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, финансовый контроль, содержание государственного финансового контроля, сущность финансового контроля, классификация финансового контроля, признаки контроля, виды контроля.

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF SUPERVISION AND AUDIT OF FINANCIAL ECONOMIC ACTIVITY

Abstract. The article describes the theoretical and legal basis of control and management of the economic activities of the country's enterprises. At the same time, the theoretical and legal foundations of state financial control, the concepts and essence of financial control, the views of financial law scholars on its content and types were studied. The theoretical perspectives and recommendations explored and discussed can be interesting and useful for financial scholars and practitioners.

Keywords: state financial control, financial control, content of state financial control, essence of financial control, classification of financial control, signs of control, types of control.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng, moliyaviy islohotlar olib borishga katta e‘tibor qaratdi. Natijada, moliya faoliyatini huquqiy va nazariy jihatdan muvofiqlashtirish bo‘yicha turli nazariyalar ishlab chiqildi. Bunga yaqqol misol qilib, maktab va boshqa noiqtsodiy yo‘nalishlardagi ta‘lim muassasalarida “Moliyaviy savodxonlik” o‘quv dasturini joriy etish va sohada bo‘yicha o‘quv dasturlarini ishlab chiqishni keltirshimiz mumkin. Bu yosh avlodni maktab paytidan moliyaviy savodxonlikni oshirish va moliyaviy ommaboplik

darajasini kompleks hamda xolisona baholash maqsadida Jahon banki ekspertlari tomonidan tuzilgan milliy strategiya asosida tayyorlangan.

O'zbekiston Respublikasining 1998-yil 24 dekabrda qabul qilingan. "Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida" qonunida taftish o'tkazishning tartibi va huquqiy asoslari belgilab berilgan.

Makon va zamonning qanday bo'lishidan qat'iy nazar, aynan shu fanning predmeti o'zgarmasdan qoladi, obyekt o'zgarib turishi mumkin. Masalan, paxta ishlab chiqarish dinamikasining o'zgarishini olaylik. Bu ko'rsatkich tahlilning predmeti bo'lib hisoblanadi. Paxta ishlab chiqarish qaysi davrda sodir bo'lmasin, qaysi xo'jalikda ishlab chiqarilmasin, xo'jaliklarning turi va shaklidan qat'iy nazar, paxta o'zgarmasdan paxtaligicha qoladi. Shunga o'xshash barcha mahsulotlar va ular bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatkichlar ham xuddi shunday. Demak, ushbu ko'rsatkichlar tahlilning predmeti sifatida o'zgarmasdan qoladi. Paxta va boshqa mahsulotlar ilgari sovxoz va kolxozlarda ishlab chiqarilgan bo'lsa, hozirgi davrda ular o'rniga kelgan, ham shaklan, ham mazmunan o'zgargan shirkat, fermer, dehqon xo'jaliklarida ishlab chiqarilmoqda. Ular ham, bular ham tahlilning obyektidir. Demak, tahlil obyektini makon va zamon bo'yicha o'zgarib turishi mumkin ekan. Shuning ham tahlil predmeti va obyektini bir-biridan farqlash zarur.

Mustaqillik yillarida iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini hamda jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlay oladigan ko'p ukladli iqtisodiyot va raqobat muhitini shakllantirishning huquqiy va tashkiliy asoslarini yaratish ustuvor vazifa etib belgilandi. O'tish iqtisodiyoti mamlakatlarini isloh qilish tajribasi shuni tasdiqlamoqdaki, ma'muriy - rejali iqtisodiyotdan xo'jalik yuritishning bozor modeliga uyg'un o'tishning muhim vositasi xususiylashtirish va aksonerlashtirish bo'lib, bu haqiqiy mulkdorlar sinfining shakllanishiga va xususiylashtirilgan mulkni korporativ boshqarishning samarali usullarini joriy etishda moliyaviy menejment alohida ahamiyat kasb etadi.

Har qanday jamiyat uning hayotiy faoliyatining normal (juda qulay) darajasini ta'minlash uchun u ko'plab aniq mehnat turlarini bajaradi. Shu maqsadda ma'lum bir missiyani birgalikda bajaradigan va muayyan qoidalar va tartiblar asosida faoliyat yuritadigan muayyan tashkilotlar tuziladi. Korxonalar (tashkilot) tashkiliy jihatdan ajratilgan va iqtisodiy jihatdan mustaqil asosiy (birlamchi) bo'g'indir [ishlab chiqarish maydoni](#) mahsulot ishlab chiqaradigan, ishlarni bajaradigan yoki xizmatlar ko'rsatadigan milliy iqtisodiyot.

Moliyaviy-iqtisodiy holatni tahlil qilishning asosiy vazifalaridan biri korxonaning moliyaviy barqarorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni o'rganishdir. Korxonaning moliyaviy barqarorligi zaxiralar va xarajatlarni ularning shakllanishining o'z va qarz manbalari bilan ta'minlash darajasi, o'z va qarz mablag'lari hajmining nisbati bilan belgilanadi va mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi.

Korxonada ishlab chiqarish faoliyati jarayonida tovar-moddiy boyliklar zahiralari doimiy ravishda shakllantirish (to'ldirish) amalga oshiriladi. Buning uchun ham o'z aylanma mablag'lari, ham qarz mablag'lari (uzoq va qisqa muddatli kreditlar va qarzlar) ishlatiladi; Muvofiqlik yoki nomuvofiqlikni (ortiqcha yoki kamchilik), zaxiralar va xarajatlarni shakllantirish uchun mablag'larni tahlil qilish, moliyaviy barqarorlikning mutlaq ko'rsatkichlarini aniqlaydi.

Tarixiy tajriba murakkab mehnat kooperatsiyasining afzalliklarini ishonchli tarzda ko'rsatdi. Kapitalistik korxonaning dastlabki shakli xuddi shu ishni bajaruvchi hunarmandlarning

oddiy kooperatsiyasi edi. G'arbiy Evropada XVI-XVII asrlarda. ishchilar har xil turdagi operatsiyalarni bajaradigan yoki yakuniy mahsulotning ma'lum bir qismini (masalan, soatning bir qismi - korpus, siferblat, qo'llar va boshqalar) ishlab chiqaradigan ishlab chiqarilgan fabrika. Ishlab chiqarish ustaxonalarida mehnat operatsiyalari soddalashtirildi, asboblarni takomillashtirildi, malakali ishchilar tayyorlandi. Bularning barchasi mahsulot ishlab chiqarishning katta o'sishiga yordam berdi.

Balansli bog'lanish usuli ham korxonada sodir bo'lgan va bo'layotgan hodisa va jarayonlarni ifodalovchi ko'rsatkichlar orasidagi bog'lanish funksional bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Ushbu usul yordamida moddiy va mehnat resurslari, korxonada pul mablag'lari kirimi va chiqimi, daromad va xarajatlarning balansini tuzib va uning ma'lumotlarini o'zaro bog'lab tahlil qilinadi. Bu usul korxonalarining moliyaviy faoliyatini tahlil etishda ham keng qo'llaniladi.

Boshqaruv amaliyotida har bir korxonada murakkab ishlab chiqarish-xo'jalik tizimi sifatida ko'plab aniq faoliyatni amalga oshiradi. Har bir korxonada ishlab chiqarilgan mahsulotga (bajarilgan ishlar, xizmatlar) talab va o'z foydasini doimiy ravishda oshirish zaruratidan kelib chiqib, o'z faoliyatini mustaqil ravishda rejalashtiradi va rivojlanish istiqbollari (strategiyasini) belgilaydi, shuningdek, ishlab chiqarishni moddiy-texnik ta'minoti bilan ta'minlaydi.

Korxonaning faoliyati resurs xarajatlari va daromad olish, ularni taqsimlash va ishlatish shaklida amalga oshiriladigan mablag'larning uzluksiz aylanishi bilan birga keladi.

Har bir biznesning o'ziga xos maqsadi bor. Bir nechta maqsadlar bo'lishi mumkin, ular odatda mulkdorlar tomonidan belgilanadi va ularga erishish uchun moddiy va inson resurslaridan foydalaniladi, ular yordamida moliyaviy-xo'jalik faoliyati amalga oshiriladi. Ya'ni, mohiyatan moliyaviy-xo'jalik faoliyati muayyan korxonada oldida turgan ierarxik, iqtisodiy va boshqa maqsadlarga erishish vositasidir.

Korxonalarining moliyaviy-xo'jalik faoliyati - bu qabul qilingan qarorlarga asoslangan maqsadli faoliyat bo'lib, ularning har biri sezgi yoki hisob-kitoblar asosida optimallashtiriladi. Qaror qabul qilish xavfi deganda, amalga oshirilgan qaror natijalarining belgilangan maqsadlarga mos kelmasligi ehtimoli tushuniladi.

Korxonada yoki tashkilotning moliyaviy-xo'jalik faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar juda ko'p. Ularning hammasini tahlil qilib bo'lmaydi. Eng muhimi mavjud resurslar - moliyaviy, moddiy, kadrlar.

Tahliliy tadqiqotlar va korxonaning moliyaviy-iqtisodiy holati dinamikasini sifatli baholash uchun balans moddalarini alohida aniq guruhlariga - jamlangan balansga birlashtirish tavsiya etiladi. Balansning umumlashtirilgan turi korxonaning moliyaviy holatining muhim xususiyatlarini aniqlash va bir qator asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash uchun ishlatiladi.

Darhaqiqat, jamlangan balans daromadlilik shartlari bo'yicha bir hil bo'lgan qarzdor mablag'larini taqsimlash uchun balans moddalarini ma'lum bir qayta guruhlashni nazarda tutadi.

Balans passivining II bo'limidagi moddalarning jamlangan balansi asosida Kt va Kt qiymatlari olinadi.

Shuni hisobga olgan holda uzoq muddatli kreditlar va [qarz mablag'lari](#) asosan asosiy vositalar va kapital qo'yilmalarni sotib olishga qaratilgan bo'lsa, biz balansning dastlabki formulasini o'zgartiramiz.

$$Z+Ra = ((Is+Kt)-F) + (Kt+Ko+Rp)$$

Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, zahiralalar va xarajatlar Z qiymati ($I_s + K_t$) -F bilan chegaralangan holda.

$$Z < (I_s + K_t) - F$$

Korxonaning to'lov qobiliyati sharti bajariladi, ya'ni pul mablag'lari, qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar va faol hisob-kitoblar korxonaning qisqa muddatli qarzini qoplaydi. ($K_t + K_o + R_p$)

Shunday qilib, moddiy aylanma mablag'lar qiymati va ularni shakllantirishning o'z va qarz manbalari qiymatining nisbati korxonaning moliyaviy holatining barqarorligini belgilaydi.

Korxonaning zahiralari va xarajatlarning umumiy summasi Z aktivlar balansining II bo'limining yig'indisiga teng.

Tenglikning chap tomonida korxonaning aylanma mablag'lari va uning qisqa muddatli qarzi o'rtasidagi farq, o'ng tomonda Et ko'rsatkichi qiymatiga ega. Shunday qilib, ushbu o'zgarishlar korxonaning moliyaviy holati ko'rsatkichlari o'rtasida oqilona munosabatlarni o'rnatishga imkon beradi.

Ishbilarmonlik hamkorligi samaradorligini ta'minlash mexanizmi tomonlarning munosabatlari bilan asoslanadi, quyilgan mablag'lar to'liq qaytarib berilishi va muddatligini nazorat qilish, beriladigan kafolatlar, garov, ijara, tovar kreditlari, bank xizmatlari qarz asosiy summasi bo'yicha xizmat ko'rsatish samarali sxemasini tuzishdir. Obligatsiya zaemi shartlarini asoslab berish, moliyaviy dastak ijobiy samarasini ta'minlash va h.k. muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot davomida moliya sohasida "nazorat" yoki "moliyaviy nazorat" (bundan buyon matnda - moliyaviy nazorat) tushunchalarini talqin qilishda ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, nazorat qilishning ikkita maqsadi: - bu haqiqiy ko'rsatkichlarning rejalashtirilgan ko'rsatkichlar orasidagi munosabatlar yoki boshqaruv qarorlarining natijaga ta'sirining aniqlashdir.

Davlat moliyaviy nazoratining maqsadi davlat byudjeti va byudjetdan tashqari moliyaviy vositalar va davlat mulkidan foydalanishning qonuniyligi va samaradorligini ta'minlashdan iborat.

Birinchidan, siyosiy tizimning ishlashini ta'minlashda muhim rol o'ynaydigan davlat moliyaviy nazorati bir vaqtning o'zida quyidagi funktsiyaga ega bo'lishi mumkin:

- ijtimoiy boshqaruv;
- siyosiy rahbarlik;
- demokratiya;
- huquqiy tartibga solish

Ikkinchidan, davlat faoliyatining muayyan shakli sifatida nazorat faoliyati o'z funktsiyalariga ega:

- og'ishlarni aniqlash;
- tahlil qilish;
- tuzatishlar;
- ijtimoiy ogohlantirishlar;
- huquqni muhofaza qilish.

Shunday qilib, tizimli yondashuvni qo'llash orqali biz davlat moliyaviy nazoratining mohiyatini va ijtimoiy-iqtisodiy mazmunini aniqladik, davlat moliyaviy nazoratining maqsad va vazifalarini, asosiy funktsiyalarini ko'rib chiqdik.

REFERENCES

1. Akhmedov, B. A. (2021). Problems of ensuring the reliability of cluster systems in a continuous educational environment. *Eurasian Education Science and Innovation Journal*, 1 (22), 15-19
2. Abduraximov, Boburjon Umarjon O'g'li, Qudbiyev, Nodir Tohirovich, & Mominov, Ikromjon Luxmonjon O'g'li (2021). 1 (10), 724-733.
3. Рябухин С. Н. Аудит эффективности использования государственных ресурсов: монография. М.: Наука, 2004.
4. Бурцев В. В. Организация системы государственного финансового контроля в Российской Федерации: Теория и практика: монография. М.: Дашков и К , 2002.
5. Temirkulov, A. A. (2020). The correct acceptance of the investment decision is a factor of success of implementation of the process. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 05 (85), 689-692.
6. Kurbonaliyeva, I. G., & Adxamovna, B. G. (2021). The main causes of conflicts in higher educational institutions and the concept of their management. 10(6), 239-244.